

УДК 369

С. В. Рівчаченко,
аспірант ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ТА ЗАРУБІЖНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ*

Conceptual principles of social security are on the Ukrainian and foreign legislation*

Анотація. У статті визначається сутність соціального страхування як складової частини соціального забезпечення держави, розглядається сучасного стан соціального страхування у державі, а також завдання та мета соціального страхування.

Annotation. In the article essence of social security is determined as to component part of public welfare of the state, the modern consisting of social security is examined of the state, and also task and purpose of social security.

Ключові слова: соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, страхування від нещасного випадку, пенсійне страхування, пенсійна реформа

Keywords: social security, insurance in case of unemployment, accident insurance, pension insurance, pension reform

Вступ. Традиційно склалося у пострадянських державах, що держава максимально декларує соціальний захист населення незважаючи на спроможність бюджету забезпечити цей захист. Соціальний захист завжди був складовою соціальної політики але крім того він виступав як така собі «завлекалочка» для широких верств електорату, оскільки він торкається питань, що в тій чи іншій мірі актуальні для всіх громадян країни. Саме це зумовило актуальність даної статті.

Постановка проблеми. На основі наукових статей, законодавства України та інших держав зроблена спроба проаналізувати сутність соціального страхування та його змісту в умовах ринкової економіки.

Результати. Слово «страхування» досить відомо в Україні. Слово має відповідники в інших мовах: «insuranse» — в англійській, «versicherung» — у німецькій. Західні філологи вважають, що термін має латинське походження. В основі його слова «securus» і «sine cura», які означають «безтурботний». Отже, страхування відбиває ідею застереження, захисту та безпеки.

Розглядаючи фахову літературу, можна дійти до розуміння того, що фахівці не дійшли до єдиного визначення сутності страхування. Аналіз опублікованих визначень страхування показує, що кожне з них уточнює або доповнює попередні, залишаючи без змін їх основу.

Офіційне тлумачення цього терміна в Україні наведено в Законі «Про страхування»[1]: «Страхування — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій)».

Водночас ретельне вивчення поняття страхування і співставлення різних його тлумачень у наукових працях показують, що офіційне визначення терміну переважане правовими аспектами.

Згідно зі ст. 1. «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. за № 16/98-ВР [2], загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Окрім Закону, дане визначення також трактується й науковцями у їхніх дослідженнях системи соціального страхування.

Страхування — це економічні відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, у разі необхідності перестраховує частину останнього [3,329].

Зокрема, І. Кичко визначає соціальне страхування як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства і дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо [4, 159].

На думку А. Загороднього, соціальне страхування — це гарантована державою система матеріального громадян у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурне-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [5, 130].

В. Пліса розглядає соціальне страхування як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків [6, 7].

Ш. Бланкард у праці „Державні фінанси в умовах демократії” пропонує специфічний підхід до трактування соціального страхування, наголошуючи, що "соціальне страхування — це невід'ємна частина політики держави в соціальній сфері ... соціальне страхування — одна з передумов забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, створення і підтримки політичної стабільності" [5, 130].

На думку Надточія Б. «соціальне страхування можна визначити як систему права, що встановлюється державою, щодо матеріального забезпечення та надання соціальних послуг громадянам у разі настання хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових коштів, що формуються за рахунок сплати страхових внесків працевластивачами та найманими ними працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, що визначені законом.»

Сучасні держави активно використовують соціальне страхування для захисту населення на випадок захворювання, зниження працездатності, смерті годувальника, допомоги багатодітним сім'ям тощо. Принцип, згідно з яким держава в рамках соціального страхування піклується про тих, хто потребує захисту, діє всюди і сьогодні.

На сьогодні державне соціальне страхування - об'єктивно необхідність. На певному етапі розвитку суспільство бере під свій захист осіб, які в силу деяких причин не можуть трудитися й одержувати оплату за працю. Обґрунтована система соціального страхування - одна з передумов забезпечення соціальної справедливості, створення й підтримки політичної стабільності. До завдань соціального страхування ставляться: формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані зі змістом непрацездатних або осіб, що не беруть участь у трудовому процесі; скорочення розриву в рівні матеріального забезпечення

непрацюючих і працюючих членів суспільства. З огляду на особливу важливість соціального страхування, його вплив на суспільні процеси, державу в багатьох країнах створює системи обов'язкового державного соціального страхування, що дають можливість значної концентрації ресурсів у єдиних фондах і тим самим забезпечують надійним соціальним захистом населення країни.

Одним з важливих інститутів соціального захисту населення є державне соціальне страхування. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Згідно Статті 1. «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

«Загальнообов'язкове державне соціальне страхування - це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі - роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.»

Визначення соціального страхування дається і в Кодексі законів про працю, де вказано наступне:

Стаття 253. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню

« Особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Згідно із бізнес-словником «соціальне державне страхування - система соціального захисту, заснована на страхових внесках, що гарантує одержання грошового доходу в старості, у випадку хвороби, інвалідності й в інших установлених законом випадках, а також медичний і інший види обслуговування.... Д.с.с. носить обов'язковий характер, що виражається в обов'язковості сплати страхових внесків і в обов'язковості надання забезпечення, гарантованості реалізації прав застрахованих.»

Схожу думку можна знайти і в Райзберга Б. А. та інших [7], де визначено, що «ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ - форма соціального забезпечення, здійснюваного за рахунок засобів державних позабюджетних фондів».

До 2011 року в Україні здійснювалося чотири види загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме:

- на випадок безробіття;

- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;

- пенсійне страхування.

Згідно статті 1 Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»:

«загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (далі - страхування на випадок безробіття) - система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття»

Згідно статті 1 Закону про ФСС З ТВП «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених цим Законом.»

Закон про державне пенсійне страхування не дає визначення державного соціального страхування. Однак можна сформулювати наступне визначення: державне пенсійне страхування - це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає призначення, перерахунок і виплату пенсій, надання соціальних послуг застрахованим особам і членам їх сімей з коштів Пенсійного фонду України, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців і громадян на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, бюджетних та інших джерел, а також регулює порядок формування загальнообов'язкового Накопичувального пенсійного фонду та виплати з його коштів довічних пенсій або одноразових виплат.

Отже, пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Незважаючи на те, що на сьогодні існує відмінність між тим чи іншим видом соціального страхування, водночас можна виділити такі загальні елементи та риси соціального страхування[Введення в соціальне обслушення. Пер. с англ. Международное бюро труда, Женева, 1984, с. 3.]:

- соціальне страхування фінансується за рахунок внесків, які зазвичай солідарно сплачують працедавці та наймані працівники, при можливому участі держави у формі внесків за певні категорії працівників, що визначені законом, або дотації за рахунок загальних податків;

- обов'язкова участь працівників з деякими виключеннями;

- внески акумулюються у спеціальних фондах, за рахунок яких виплачуються пенсії та допомоги;

- надлишок коштів у фондів, що не використані для виплати пенсій або допомоги, інвестується для отримання додаткового доходу;

- особисте право на пенсію чи допомогу гарантується наявним обліком внесків без застосування процедури перевірки доходів або нужденності;

- розмір внеску та виплати часто залежить від того, скільки застрахована особа заробляє або заробляла раніше;

- страхування від трудового каліцтва зазвичай повністю фінансується за рахунок працедавця при можливій участі держави за рахунок загальних податків.

Таким чином можна погодитися з тим, що поняття соціального страхування охоплює різні види обов'язкового (примусового) суспільного (державного) страхування населення від різних видів соціальних ризиків, що часто викликаються об'єктивними обставинами і пов'язані з втратою роботи, працездатності та доходів, та спрямовано відшкодувати втрату доходу від надзвичайних обставин життя.

В якості предмета соціального страхування виступають динамічні та соціальні відносини, що виникають у суспільстві в процесі створення системи національного страхування для забезпечення та реалізації соціальних прав людини щодо захисту від різних соціальних ризиків в умовах нестабільної економічної ситуації. До найважливіших ризиків можна віднести: народження дитини, хворобу, нещасний випадок, виробничу травму та професійне захворювання, смерть годувальника, безробіття, старість, інвалідність, каліцтво. Дані ризики в ринковій економіці не є пріоритетами, тому виконання конституційних обов'язків держави обумовлює створення державної системи соціального забезпечення та її складової частини - соціального страхування. Ці ризики повинні покриватися відповідними видами соціального страхування. Тому засновником соціального страхування є завжди держава в особі її громадян, а на державному рівні воно виступає як основна складова соціальної політики.

Розглянемо, як трактується цей термін у законодавстві інших країн, так відповідно до Закону Республіки Білорусь «Про основи державного соціального страхування» (1995) [8] державне соціальне страхування являє собою систему пенсій, допомог і інших виплат громадянам Республіки Білорусь за рахунок джерел державних страхових фондів у випадках, передбачених законодавством.

Державне соціальне страхування (сайт Монголії) - є соціально-економічною мірою для забезпечення пенсій, допомог або виплат, які закладені в законодавстві для застрахованої особи в непередбачених випадках: виходу на пенсію, інвалідності, хвороби й безробіття, а також у випадку смерті застрахованих осіб або іждивенців, що встановлені Фондом соціального страхування за рахунок внесків застрахованих фізичних осіб (далі іменовані "застрахованих осіб"), державних установ, бізнес-підрозділів і організацій відповідно до застосованих процедур.

За Законом про соціальне забезпечення Ісландії [9] соціальне державне страхування передбачає певний ступінь соціального захисту. Кожен, що проживає в Ісландії певний період часу вважається застрахованим в системі соціального страхування.

У багатьох країнах поняття державного соціального страхування замінено національним страхуванням, яке в більшості рис повторює систему державного соціального страхування колишніх радянських республік.

Так соціальне страхування у Великобританії носить назву національного страхування, але виходячи з того, що національне страхування є схемою, де працездатні особи здійснюють внески і відповідно якому мають право на певні види соціального забезпечення, сутність національного страхування нічим не відрізняється від соціального державного страхування.

Національне страхування в Ізраїлі передбачає, що система соціального захисту, заснована на страхових внесках, що гарантує одержання грошового доходу в старості, у випадку хвороби, інвалідності й в інших установлених законом випадках, а також медичний і інший види обслуговування.

Соціальне страхування являє собою цілісну соціальну систему, що має на меті створення національної організації соціального захисту обов'язкового характеру, яка буде ефективною лише у тому випадку, якщо вона буде всеохоплюючою як з боку охоплення нею населення, так і з боку покриття ризиків. Кінцева мета полягає в реалізації захисту всіх верств населення від усієї сукупності факторів нестабільності. Тобто всеосяжність та універсальність є рисами системи. На державному рівні соціальне страхування виступає як важлива складова соціальної політики.

Отже, державне соціальне страхування є невід'ємної складової соціальної системи кожної економічно розвитий країни. Будь-яка держава зацікавлена в тім, щоб у суспільстві не відбувалися соціальні потрясіння, а розвиток країни йшла стабільно й планомірно. Тому система державного соціального страхування так важлива.

В системі соціального страхування вирішальна роль належить грошовим виплатам, що надаються у вигляді пенсії та соціальної допомоги.

Соціальна допомога у сфері соціального страхування - це гарантована грошова виплата у вигляді компенсації за втрачений зарібок при тимчасовій перерві в роботі у зв'язку з непрацездатністю, безробіттям, вагітністю та пологами тощо, а також як компенсація підвищених витрат, зумовлених народженням та похованням.

Світова практика визначила певну методичку щодо визначення рівня забезпечення. Так, Конвенція МОП № 102 передбачає два підходи до визначення рівня забезпечення, не віддаючи ні одному з них будь-яких переваг. Ці підходи можна охарактеризувати як, з одного боку, розміри, які засновані на процентній залежності від заробітної плати (пов'язані із заробітком), з іншого - розміри, що засновані на вартості прожиткового мінімуму.

Перший підхід базується на основному принципі соціального страхування, за яким пенсія та соціальна допомога повинні замінити втрачений заробіток працівника. Тобто розміри пенсій та допомог повинні дозволити людям забезпечити рівень життя, який можна порівняти з тим, що вони мали під час роботи. Нижня межа повинна забезпечити відповідний прожитковий мінімум.

Сучасні держави активно використовують соціальне страхування для захисту населення на випадок захворювання, зниження працездатності, смерті годувальника, допомоги багатодітним сім'ям тощо. Принцип, згідно з яким держава в рамках соціального страхування піклується про тих, хто потребує захисту, діє всюди і сьогодні.

Питома вага соціального страхування у внутрішньому продукті розвинутих країн набагато перевищує питому вагу комерційного (недержавного) страхування (табл. 1).

Таблиця 1.
Питома вага соціального державного та комерційного (недержавного) страхування у внутрішньому продукті розвинутих країн Європи, % (за даними INSSE, Франція) (9)

Країна	Соціальне страхування	Комерційне страхування
Великобританія	20,6	9,9
Німеччина	26,9	5,6
Італія	23,6	2,6
Франція	28,0	5,9

Соціальне страхування на відміну від звичайного нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини як члена суспільства і базується на понятті соціального ризику. Отже, соціальне страхування пов'язане лише із соціальними ризиками. Соціальним ризиком прийнято вважати ризик втрати заробітку в разі відсутності попиту на працю або в разі втрати здатності до праці. Таким чином, через систему соціального страхування суспільство захищає трудящих та їхні сім'ї від можливого зuboжіння через неможливість отримання заробітку.

На основі вищезазначеного автором запропоновано своє визначення соціального страхування.

Державне соціальне страхування - це складова системи соціальної політики, яка передбачає надання соціального захисту у вигляді як матеріального забезпечення громадян у випадках, визначених законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються за рахунок державних та позабюджетних джерел, а також у вигляді негрошового забезпечення у вигляді надання певного переліка соціальних послуг, гарантованих законодавством.

Отже, дослідивши визначення державного соціального страхування, можна сформулювати його мету. Основна мета соціального страхування — забезпечити достатній рівень компенсації доходу трудящих у разі втрати працездатності або роботи й реабілітаційних заходів.

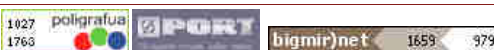
На сьогодні державне соціальне страхування - об'єктивна необхідність. На певному етапі розвитку суспільство бере під свій захист осіб, які в силу деяких причин не можуть трудитися й одержувати оплату за працю. Обґрунтована система соціального страхування - одна з передумов забезпечення соціальної справедливості, створення й підтримки політичної стабільності. До завдань соціального страхування ставляться: формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані зі змістом непрацездатних або осіб, що не беруть участь у трудовому процесі; скорочення розриву в рівні матеріального забезпечення непрацюючих і працюючих членів суспільства. З огляду на особливу важливість соціального страхування, його вплив на суспільні процеси, державу в багатьох країнах створює системи обов'язкового державного соціального страхування, що дають можливість значної концентрації ресурсів у єдиних фондах і тим самим забезпечують надійним соціальним захистом населення країни.

Висновки. Отже, дослідивши визначення державного соціального страхування, можна сформулювати його мету. Основна мета соціального страхування — забезпечити достатній рівень компенсації доходу трудящих у разі втрати працездатності або роботи й реабілітаційних заходів.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР
2. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. за № 16/98-ВР
3. Страховий та інвестиційний менеджмент: Підручник Федоренка В.Г., Захожая В.Б. Киев: МАУП, 2002 г. - 344 с.
4. Кир'язова Т.О. Пенсійна система як частина соціального страхування // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2007. – № 26. – С. 158–163
5. Колосок А.М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3 (81). – С. 129–135
6. Плиса В.Й. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: Навч. посібник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 160 с.
7. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Сучасний економічний словник. 5-і изд., перераб. і доп. - М.: ИНФРА-М, 2007. - 495 с. - (Б-ка словників "ИНФРА-М")
8. Закону Республіки Білорусь «Про основи державного соціального страхування» (1995) 31 янв. 1995 г. N 3563-ХІІ
9. Системы здравоохранения: время перемен. Исландия [Електронний ресурс] – доступ http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/98852/E82881Rsum.pdf
Стаття надійшла до редакції 10.07.2012 р.

* Дослідження виконано в рамках НДР «Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації» виконується за Постановою Бюро ВЕ НАНУ №6 від 08.07.2009 р., державний реєстраційний номер роботи 0109V004580

ТОВ "ДКС Центр"